

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԲԵՌԵԽՕՍԵԿԵՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

(Շաղկապակաթիկ)

८.

15. — Այժմ դառնանք ուրիշ խնդրոց, եւ
ի մասնաւորի այլեւայլ երկրախօսական ասութեանց:
Նախ կան շարք մը յորջորջներ, որոնք տեղւոյ
եւ ազգի անուններ են՝ նոր եւ հին ձեւով, սկսեալ
Հուսական Պերճէ, հելլենտական Ցո-բ-է ու Ֆելչէ,
Դաղղիական-կեղտական կէն-մանէ, Սէն-նէ, Տո-բ-նէ
եւն՝ մինչեւ անգղիական Գի-նոն, Լի-ն եւն: Ասոնք
բնականապէս պահուելու են նոյն հին ու նոր ձեւե-
րով, կան ուրիշներ ալ որոնք թէեւ կրնան թարգմա-
նուիլ՝ բայց լաւագոյն է պահել նոյնպէս. այսպէս ի
մասնաւորի Տրէ-ն (Ե-է-ի, թարգմանուած «Ե-ն-
ի-ր-է», եւն՝ Բ, Լ, 2 եւն), Բայց արդեօք կարելո՞ւ է
Hauterive թարգմանել «Բարձրափեան» (Լ. Hau-
tériverien «Բարձրագետեգերեայ»), որովհետեւ այս
ալ աստիճանի մը յորջորջանք է: Պերմեանի, որ կը
կոչուի նաեւ Տէ-ն (Dyas «Երկէ-ի»), աստիճանե-
կոչուի գերմ. բառով Zechstein: Այս
գերմ. բառն ընդունած է նաեւ դաղղիական գի-
տութիւնը (չունին Բ, Լ եւն). թէեւ ասոր փոխա-
նակ կը կոչէ նաեւ calcaire péneén: Գերմ.
բառին պէսպէս մեկնուի կը տրուի: Ոմանք կը մեկ-
նեն Zeche բառով (հանգանակ, միութիւն ա-
րուեստաւորաց, քով եւն. ուստի «բովաբար»,²):
Բայց լաւագոյն մեկնութիւնն է թէ zech ըլլայ
արդի zäh (սերտ, պինդ, կարծր, կպչուն եւն) բառը:
Հետեւելով այս մեկնութեան՝ կրնայ ըսուիլ Սեր-

Երկրախօսական միւս բառերուն մեծագոյն մասն այնպիսի է որ նաեւ պէսպէս հայերէն փոխադրութեանց մէջ գիւրաւ կը հասկըցունին։ Այսու հանդերձ կան կէտեր ու ասացուածքներ եւ առումներ, որոնց բառերը բացատրութեան մը պէտք ու-

1. Կազմիւած լատ. paene կամ pene (սգրեթէ) բա-
ւէն, ցոյցնելու համար թէ այս խաւը գործարանաւորա-
կան մնացորդներու կողմանէ աղքատ է:

2 «Բովաբար» յարմար չէ անով որ ունինք ժողովրդական քվեարկության արարքներ իմաստով (Զիթահանքի բովի զԿԿ մեծ քարերը, Հմմտ. Մարգարեի, էջ 114) :

նին։ Երկրիս խորքէն հրածորան նւթեր այն զան-
գակոյտէն, զոր երկրախօսք *մագմա* (Magma) կը
կոչեն¹, սաստիկ ջերմութեամբ՝ աւելի կամ նուազ
հեղուկ եւ գոլորշեայ վիճակի մէջ, կը մտնեն երկրիս
կեղեւի ճեղքերը եւ երբ հասնին մինչեւ երկրիս
երեսը եւ հոսին, կը կազմուին *էրապտիւ* (Erap-
tiva)²։ Իսկ այն մասերն՝ որոնք երեսի մօտ կը հաս-
նին՝ առանց դուրս ցայտելու եւ հոն խորոց մէջ կը
պաղին՝ կը կոչուին *էրապտիւ*։ Ասոնք՝ որոնք ստո-
րերկրեայ վճերը կը լեցնեն, կը կազմեն *հրէշներ*,
շէֆոններ (massif)³, եւ գարձեալ այն՝ զոր
երկրախօսք (գերմ.) *Lakkolithe* կը կոչեն։ Երկրիս
խորոց հայտէն հսկայ զանգուածներ են ասոնք՝
մտած երկրակեղեւին մըրաքարային խաւերու մէջ,
երեսի խաւերը *էփերէրէ* ձեւով վեր մղած ու ներս
բացած հսկայ վիճ մը, զոր լեցուցած են, ունենա-
լով անցք մը դէպ ի վար եւ կողմնակի՝ հորիզոն-
կան ու գագաթահայեաց *էպոֆիսէ* (apo-
physe)⁴։ Եւ, ք, Լ չունին երկրախօսական բառս
laccolithe։ Միայն 2 ունի՝ *laccolith*, *էրապտիւ*-
էրկրէր։ Բայց կարծենք *Ջուր*, գոնէ յարմար
չէ հոս։ Անշուշտ յն. *lakkos* կը նշանակէ նաեւ
ջրամբար (ջրոյ գուբ, աւազան)։ Բայց բուն՝ փոս,
վիճ։ Ուստի պէտք էր բուն *էրապտիւ* ըլլալ։ Հայե-
րէնի մէջ այս բառը վերոյիշեալ գաղափարին հա-
մար անյարմար ըլլալով՝ լաւագոյն է *էրապտիւ*, եւ
քարը՝ *էրապտիւ*։ Վարելի էր նաեւ *«ամբարաքար»*։
Բայց կարծենք *«ամբար»* կրնանք պահել քարա-
վիճի շատ մերձաւոր մէկ ձեւին համար։ Երբ վե-
րոյիշեալ կերպով քարային եւ հանքային զան-
գուածներ մտած են ուրիշ տեսակ քարերու մէջ եւ
այնպէս նստած որ համակերպ են իրենց վրան ու
տակն եղող քարազանգուածներուն հետ, ասի կը
կոչուի *Գիւր* կամ *Նիւր* (գերմ. Lager, գշ. gîte,

1. Բ, Լ եւն ունին Magma միայն տարբարանական ու
դերձագործական իմաստով՝ «մոր, բ, ակծիք (աճկ. Թեկէ)»:
Դարձեալ միայն 2 կը գրէ. «Magma, (1) ակծիք, մոր, բ,
դերձակայս: (2) Հաւանք-երկրբ. աշխարհ (զանգուած
առանց բիւրդային ձեւի)»:

առանց բերեղային ձևերի):
2 Մ. կը կոչէ Հրաբխային քարերը նաեւ «Երայթ-
քարերը եւ «Բլաֆաբերն» 1 պարզապէս (éruptif) «Ժայթ-
քելոն (ած.)» 2 բաց ի «Ժայթքելն» հրաբխային» բառերէն
կը գոյական «հրաբուրն» (բաց նաեւ Pyrite կը զնէ 2 «հրա-
բուրն» ինչպէս ուրիշները):

«**Քարն**» ինչպես ուրիշները՝
 3 Massif-ի երկրաբանական իմաստը չեն նշանակեր
 «**Ն**», «**Բ**», **Լ** եւն: **2** միայն դրած է «**Massif**», ինչպէս-էլ,
 «**Քարն**» երկրբ:

Տ. Նաեւ այս բառին միայն անդամազնական (ոսկրի
ցցուած մասը) եւ բուսաբանական (մամռոց ծաղկամասին
ուռէցք) իմաստով միայն ունին Ն (նեւ-սոքո). Բ (ցըւեֆ)
եւ Լ (կաշմած «ալեխ»)։ Նաեւ Չ «ցցուեք» ոսկրներու եւ
ցողունի։ Բոյն apophysis բառը՝ բացի «ոսկրեւունդն» նշա-
նակութենէ՝ կը նշանակէ նաեւ ծառի ճեղք, ասկէ՝ երկրա-
խօսական իմաստը։

gisement): Իսկ երբ անհամակերպ ըլլան ու երկա-
րաձիգ՝ կը կոչուի երկ կամ անց (ոստ, ծիւղ եւն,
գերմ. Gang, գլ. filon, veine): Կիստերն ու
երակները շերտաձեւ (շերտաշերտ եւն) են. իսկ երբ
շերտաձեւութիւնը կորսուելով անկանոն զանգուած
մը կը ձեւանայ, որ յաճախ վերոյիշեալ քարավճի
նման՝ հսկայ ծաւալով ու ծիւղաւորմամբ կ'ըլլայ,
դայս կը կոչեն Գերմանացիք ու Անգղիացիք Stock,
իսկ Գաղղիացիք կը գործածենք ուղղակի վերոյի-
շեալ շաւիւր (massif de minéral) բառը: Ան-
շուշտ կարելի է նաեւ հայերէն ըսել «զանգուած»
(այսպէս՝ 2) եւ գերմ. բառը կը նշանակէ նաեւ
լեռնազանգուած: Սակայն լաւագոյն բառն է արմ.,
որով կարելի է բացատրել նաեւ խառն ձեւերը
(քրիստալ, երկաթ եւն), բայց նաեւ վերոյիշեալ
«ամբար»ն այս մտքը կրնայ գործածուիլ:

Իսկ հրաբխային ժայթքածները կը կազմեն
(գմբեթաձիւ) սարագագաթներ կամ Գրաւ-Կուպեր
(Kuppe), որոնք ըստ ձեւոյն նաեւ այլեւայլ անուն-
ներ կ'առնուն, այսպէս՝ կոն (Kegel, cône) եւն.
Բայց սովորաբար կը զեղուեն երկարաձիգ հոսանքնե-
րով, ինչպէս լաւ կամ հրաբխաբանք¹, եւ կամ
հարթագետնի մը վրայ կը տարածուին գորգի կամ
օթոցի նման երբեմն ստուար թարթուլութեամբ:
Չայս նաեւ գիտութիւնը կը կոչէ օթոց, ծածկոց
կամ ծածկոյն (գերմ. Decke):

Միեւնոյն կերպով հրաժորան նիւթեր՝ քա-
րային կամ հանքային՝ իբր հեղուկ ու շոգի խու-
ժելով քարածերպերն, փեռնկաւածները, խա-
ւակցուածները եւն՝ կազմած են այն երեւոյթը,
որ կը կոչեն intrusion եւ այսպէս գլ. roches
d'intrusion կը կոչուին այն ժայթքաքարային ժայ-
ռերն՝ որոնք ուրիշ հնագոյն ժայռերու մէջ ներ-
խառնած են: Ք չունի այս բառն, իսկ Ն եւ Լ ունին
intrus եւ intrusion միայն եկեղեցական իմաստով
(աստիճանի մը եւ պաշտօնի մ'առանց իրաւանց եւ
բռնաբար տիրացող² եւն): Գարձեալ միայն 2 ունի
երկրաբանական իմաստն ալ, եւ կը գրէ ներխու-
նիւն, եւ intrusive rocks «ներխու-ն, ներխուժ
ժայռեր, հալած վիճակի մէջ ուրիշ ժայռերու ճեղ-
քերը լեցնող»: Նաեւ ներխու-ն եւ ներխուժութիւն,
ներխուժութիւն ձեւերը կրնան այս իմաստով գոր-
ծածուիլ:

Վերջապէս յիշելու ենք կոնտակտ-ը կամ յա-

րակցումն ու շօշուփ-ը (contact), այսինքն՝ ժայթ-
քաքարերուն իրենց կցորդ կամ գրացի քարերու
վրայ գործած ազդեցութիւնը, որով ժայթքային
հրահալ եւ մանաւանդ գոլորշիներ ու արտաբու-
րումներ թափանցած են այս անգամ քարերուն
(կաւաքարեր, հրաձաքարեր եւն) խորքն իսկ, լու-
ծած մասամբ անոնց բաղկացուցիչ մասերը, միա-
ցած անոնց հետ, նոր բաղադրութիւններ կազմած:
Պիով բանիւ քիմիապէս փաղաղած են զանոնք եւ
կերպարանափոխ բրած: Այս կերպարանափոխու-
թիւնը կը կոչուի փոխ-իւ-ն-իւ-ն (métamor-
phisme) եւ այսպիսի քարեր՝ փոխ-իւ-ն (métamor-
phique): Այս վերջին բառերն ունին բնականա-
պէս Ն, Ք (միայն բնապատմական մտք), Լ, Ս,
2¹ եւն: Բայց contact այս իմաստով չունին յի-
շեալները, եւ միայն 2 կը գրէ՝ contactvein «կոն-
տակտ երակ հք»:

Այս կոնտակտ-էն տարբեր բան է կոնտակ-
տալ եւս՝ խառն-իւ-ն-ը (գերմ. Schichtenfuge,
գլ. joint, délit), այն անջրպետումն կամ բաժա-
նումը, զոր խաւաշերտերը սովորաբար որոշ կը ցու-
ցնեն՝ զանազանութեամբ իրենց գունովը, ատաղձի
նուրբ կամ կոշտ ըլլալովը եւն: Խաւերը կը կազ-
մուին կամ իբրեւ ջրասուզած կամ ջրանիւս «կեր-
իբր փոխ-իւ-ն-ը ու փոխ-իւ-ն-ը (գերմ. Sedimentär
կամ Absatzgestein եւն) կամ իբր արդիւնք քի-
միական ազդեցութեանց կամ փաղաղանաց (գերմ.
prozess), ուստի նաեւ իբր միւլերներ: Սակայն միւլ-
ու միւլ-իւ-ն, միւլ-իւ-ն, միւլ-իւ-ն (sédiments կամ
pierre, dépôt, couche, sédimentaire) եւն՝ կը
գործածուին երկու իմաստով ալ: Հրաժորան զան-
գուածի մը մէջ գտնուող բազմապիսի տարերք, երբ
իրենց իւրաքանչիւր հալման ու բիւրեղացման աս-
տիճանին համեմատ հետզհետէ կը պաղին, կը
խտանան ու կը շերտաւորին, յաճախ նիւթոյն այս՝
իւրաքանչիւր փոփոխութեանց ատեն կը կազմուի
նուրբ միւլ-իւ-ն մը, կազմուած կաւէ, խճերէ եւն:
որուն մէջ յաճախ կը գտնուին կենդանեաց ու բու-
սոց բերանայ կամ փոխ-իւ-ն-ը (fossile) մնացորդներ:
Այսպիսի խտացմանց ու շերտաւորմանց համար օգ-
տակարարպէս կրնանք գործածել ժողովրդական
լաճա բառը, որ թանձր ու խիտ իմաստ մ'ունի, եւ
ինչպէս կ'ըսուի «լաճա հող» նոյնպէս «լաճա եր-
կաթ», եւ որմէ կազմուած է գեղեցիկ բայս լաճա-
կաւէ, «թանձրանալ, խտանալ, շերտ շերտ իրարու
վրայ նստիլ» իմաստով: Ի հարկէ երբ կ'ըսուի նաեւ

¹ Ասկէ լաւայի համար կ'ըսուի՝ բացի հրաբխաբան-
բառէ (Գ. Բ. եւն), նաեւ հրաբխաբան (Ն, Ք, 2 եւն): Բաց
աստի կը գործածուի հին բառը՝ խառն-իւ-ն (Ս, Ք, Լ եւն):

² Ն. գրած է այս իմաստով «կենդանութիւն» — Լ. ինք-
նամուտ, ինքնամատոյց, ինքնակոչ, եւ «ինքնամատութիւն»,
ինքնակոչութիւն: 2 բացի այս եւ վերը յիշուած բառե-
րէն՝ գրած է նաեւ «ոստնագութիւն»:

¹ Այս բառերէն («կերպարանափոխ», «փոխաձեւ») զատ
գործածուած են նոյն մտքը «սլաւկերպութիւն»,
«սլաւաձեւութիւն», «փոխակերպութիւն», եւն, որոնց հա-
մեմատութիւնքն յառաջ չենք բերեր:

flexion, fléchissement): Սակայն ամենամեծ մասամբ երբ հողամաս մը խորասուզուի՝ խաւերու կապակցութիւնը կը կորուի ճեղքերով, վհերով եւն, եւ ասի է բեկումնը: Իսկ բեկումն գծին (գերմ. Bruchlinie) երկայնութեամբ տեղի ունեցած խանգարումներն կամ տեղախախտումներն են՝ որ կը կոչուին, ինչպէս յիշեցենք, գերմ. Verwerfung, գլ. rejet, բառեր՝ որոնք հայերէնի մէջ կրնան պէս-պէս թարգմանուիլ, բայց լաւագոյնն է խաւերում, թերեւս աւելի լաւ՝ քաղաքում կամ աղանդում: Բեկումն ու քաղաքում գծի (գերմ. Verwerfungsline) երկու կողման զանգուածները, կամ թեւերը, կրնան շարժած ըլլալ, կամ նաեւ միայն մին: Խորասուզուած մասին խաւերը փապարման գծին վրայ գէպի վար ծռած կ'ըլլան, իսկ կեցած եւ կամ գէպի վար շարժած թեւերու խաւերն ալ գէպի վար քաշուած կամ իրարմէ կ'ըլլան (վայրաբար շարժուած, գերմ. Schleppung, վայրաբար շարժուած, վայրաբար շարժուած): Ճեղքի մը որմերը խորասուզած խաւերու ճնշման ու շփման հետեւութեամբ յաճախ ողորկուած կ'ըլլան եւ խորասուզման ուղղական գիտութիւնը կ'անուանէ՝ հայել (գերմ. Spiegel, գլ. miroir), զոր հայերէնի մէջ կրնանք նաեւ փշ կոչել: Երբ բեկումն այնպէս եղած է որ գէպի վար սուզող խաւերը սանդղաձեւ մը կը կազմեն, կը կոչուի աստիճանային բեկումն (գերմ. Staffbruch): Թեւեւ հայերէնի մէջ կարելի ըլլայ գործածել ուղղակի ժողովրդական բառս՝ քաղա՝: Իսկ

1. Գլ. rejet, ինչպէս գերմ. Verwerfung, առնուած են երկրաբանական յատուկ իմաստի՝ իրենց ընդհանուր նշանակութենէն իբր՝ «մէկի, խաւի խաւի ներքին» և, ք. 1. Եւն չունին երկրաբանական իմաստ: Իսկ Ս «պատուածք» կ'ըսէ բեկման իմաստով, եւ յաճախ կը գրէ «խաւային» խաւեր եւ խաւերու «խաւային» որոնք գտնէ մէկ մասը խորխորման մտք ըլլալու է: Բեկումն ու փապարումը յաճախ այլ եւս բաց չեն եւ վհարած, այլ քոցուած են կամ լեցուած. եւ քիչ անգամ փապարման բուն երեսն տեսնելի է, բայց նոյնը զգալի է մանաւանդ բովերու մէջ: Փապարումը կը ճանցուի անո՞վ ալ որ երկրաբանական բոլորովին տարբեր կազմութիւններ նոյն մակարակի վրայ քովքով նստած կ'ըլլան: Խաւ մը, երակ մը եւն ընդհատուած է ուրեմն եւ իւր ուղղութիւնը փոխած, եւ ուրիշ խաւ մը խաչաձեւ կտրուելէն ետքը շարունակութիւնն այլ եւս նոյն ուղղութեան մէջ չէ, այլ բոլորովին ուրիշ տեղ: Խաւերն ասով խտտորած են, աղա-մողած, ծամածռած են: Միւս կողմանէ փապարումները շարքեր երակաց են:

2. Գլ. 1. Եւն չունին այս իմաստը: Գերմանացիք նոյն մտքը կ'ըսեն Harnisch (որ բուն կը նշանակէ «լանջ» — «թափ», ողորկել, յղուիլ, հարձուիլ, թափ, ողորկ, լայն, լայն» եւն (Վարդանի, 248. Վարդան, 423):

3. Հմմտ. Վարդանի, էջ 304 «Թափ» եւ «Ղիւսան» այս մտքը «Բնական եւ արհեստական սանդղաձեւ ածուկներ,

երբ խաւերը բարձր գրիւք մնացած են, իսկ անոնց շրջակայ կողմնակի խաւերը խորասուզուած՝ ապի-ճանաձեւ կամ ալլազգ, այսպիսի սարի նման մնացած (ըստ նոր երկրաբանից ըստ ինքեան վեր մղուած) մասն իւր կողերով՝ կը կոչեն գերմանացիք Horst, բառ մը որ բուն կը նշանակէ թաւուտ անտառ ու որջալատ ափափայք մը: Այս գերմ. բառը կը գործածեն նաեւ Անգլիացիք եւն, 2. Գրած է անգլիե-րէնի, համար՝ «հարթագետին», որ յարմար չէ: Հայերէնի մէջ կարելի է կոչել քաղաք, քաղա-ք, քաղաք, քաղաք, քաղաք եւ նման բառերով, կամ նկատի ունենալով յաջորդ փոփոխութիւնը՝ կամ հարթագետին, թերեւս նաեւ պարզ քաղ, որի եւ նման բառերով: Որովհետեւ քաղ (հմտ. իբր, քաղ, քաղ, քաղ) այսինքն՝ փոսային բեկումն, փոսային խորասուզում (գերմ. Graben, գլ. fossé, cavin) կը կոչուի ընդհանրապէս երկարածիգ հողամասի մը աւելի խորունկ խորասուզումն երկու Horstերու կամ աւելի կամ նուազ զուգահեռա-կան ընթացող բեկման գծերու միջեւ: Horstի գաղափարին մէջ կայ՝ շօշափողական (tangential) ուղղութեամբ ներգործող ոյժի մը հանգէպ, որ ամէն կողմ խախտումներ յառաջ բերած է, հաս-տատուն մնացած ըլլալը: Ասոր համար մենք կ'ըն-տրենք ինչպէս քաղ (փոսահող եւն), նոյնպէս՝ Horstի համար (քաղաք եւ քաղաք բառեր աւելի) պարզ քաղաք բառը, որ շփութեան ալ ա-ռիթ չի տար: — Երբ այսպիսի մեծ խորասուզած մը կոնքաձեւ գաշտեր կազմեն՝ Գերմանացիք կը կոչեն Կեսսելբրուչ (Kesselbrüche, իսկ

նշել քաղաքներ, ուր տնկում են ծառեր եւ սերմանում բանջարեղէնք եւն: — Ս կը գրէ «աստիճանաւոր թուրք» տեղ մը, որ նման երեւոյթ մ'ունի (տես էջ 132 պտկս): Սակայն՝ ինչպէս նախընթացը կը ցուցնէ՝ Ս «թուրք» գրած է ուղղակի Ներքին կամ Ներքին (intensive) երակի եւն իմաստով (հմտ. էջ 130, եւ Պտկ. 63):

1. Հմմտ. Գրեւս-Գրեւս եւն բացատրութիւնները: Ո՞ք այժմ աւելի արտի եւն փոսը կը նշանակէ, որուն զառիվեր թուրք ժողովուրդը կը կոչէ քաղ, բայց նաեւ լեռան թե-թե զառիթափի մտքը կ'ըսուի: Վարդանի չունի այս բա-ռերը, իսկ Հր. Աճառեան ունի քաղ (էջ 864, ուր կը յիշէ նաեւ Սերաստիոյ գաւառաբարբառի «քաղ-սոխը», եւ այն՝ ողնայար, ողնաշար (մտք): Իսկ հին քաղ, որ նոյնպէս ժո-ղովրդական մնացած է, կը նշանակէ իբր գիւղի մը բառը «լե՛ք» նշանակութեամբ (անդ, էջ 873): — Խաւ բառի մա-սին որ ունի նաեւ կապալ իմաստը, տես քիչ մ'ետքը: — «Խրամ» կը նշանակէ Ամասունի տարբեր առմամբ, իբր «ձորի ժայռերի միջից բացուած զառիվայր, զառիվեր ճանա-պարհ» (էջ 296): — Բազմաթիւ ուրիշներէն յիշենք միայն՝ «Երեւան», լեռների կրճերի խոռոչները, փոսերը (Վա-րդանի, էջ 71): Իսկ Սեր, բլուրների, լեռների գոտին (Վա-րդանի, էջ 586) անշուշտ սոյն կամ սոյն բառերուն մէկ եղա-նակաւ որումն է: Գիւղեցիկ կազմուած է քրոճ (լեռներու, ժայռերու եւն, մէջ եղած փոսերը, առհասարակ՝ փոս եւն. տես Վարդանի, էջ 212, մեկնելով քր. եւ բառէ, ինչպէս քր. եւն):

գլ. bassin «*սահլան*»), զոր հայերենի մէջ կրնանք նաեւ գտնուիլ բառերով բացատրել: Երբ ընդարձակ հարթաւանդակներ (գերմ. Tafelland հարթ բարձրաւանդակ, գլ. plateau, սահարահարթ, լեռնադաշտ), մեծագոյն մասամբ հարթ կամ հորիզոնական մակերեսով, բեկբեկումներով ճեղքոտին եւ ասոր այլեւայլ հողաբաժիններ խորասուզին, բարձր մնացած դարասարերը կամ Հասարանները յաճախ մեծածաւալ սարաւանդներ կը կազմեն, եւ այսպիսեաց շարք մը կը կոչուի՝ Բեկ-Բեկալ լեռն (գերմ. Bruchgebirge): Ծաղիծալ-լեռանց մէկ (ընդհանրապէս ներքին) երեսը յաճախ կը տեսնուին բեկման-ճեղքեր եւ խորասուզած մասեր, լեռնազանգուածներուն սեպաբերձ գահաւեժներով, մինչդեռ նոյն լեռանց դրսի երեսը ծալքերն երթալով կը հարթին (Ալպեանք, Կարպաթեանք եւն): — Ընդհանրապէս առեալ depression բառը՝ աւելի կամ նուազ ընդարձակ, յայտնի թէ ծածկեալ (լեցուած) խորասուզած եւ փոսացած տարածութեան իմաստով՝ լաւագոյն տեսնւի շուրջ բառով փոխադրել՝ շփոթութեան առիթ շտալու համար:

Երբ խաւաշարքի մը խաւերը միակերպ նստած են, իրարու հետ զուգահեռականութիւնը պահած, նոյն ձգուածքն ու նոյն անկումը կամ շեղումն ունենալով, ուստի՝ ինչպէս անխաղաք վիճակի մէջ վրայէ վրայ նստած են, նոյնպէս՝ խանգարման կամ տեղախախտման պարագային միասին եւ միակերպ խախտած են, — այսպիսի խաւեր կը կոչուին համադր (concordant)¹. Իսկ ասոր հակառակ կը կոչուին անհամադր (discordant) երբ խաւերու զուգահեռականութիւնը կը պակսի, երբ բոլորովին տարբեր ձգուածքով ու անկմամբ խաւեր իրարու կը յաջորդին: Այս ամենակերպ նստուածքին պատճառ այն է որ հին խաւի մը վրան, որ խախտում կրած էր, երկար ժամանակ ետքը նոր խաւ մ'ենկած նստած է երկրախօսական տարբեր աղբեցութեան մը հետեւութեամբ: Յաճախ նաեւ այս վերջինը յետոյ խախտում կրած է, որով յաճախ խաւերու դրից մէջ չափազանց պէսպիսութիւն եւ խառնակութիւն կը տեսնուի:

Հին խաւեր շատ անգամ հալած կամ կըծուծ (érosion) ունեցած են կամ փաղանգ կրած ձողոյ,

¹ Ս. կը կոչէ զուգընթաց եւ անզուգընթաց, զոր ընդունած է նաեւ Լ. Բ. «զուգընթաց» եւ «համընթաց» բառերը դրած է տարբեր առումներ, ինչպէս ուրիշ տեսակետներով են «համաձայն», միաբան, ներդաշնակ» եւն բառերը (Ն. Բ. 2, 1 եւն):

² Փաղաղէ բառին ընդհանուր իմաստէն առեալ (լափեւ, մալեւ, տաշտեւ եւն) փաղաղա՝ գործածուած է իբր érosion (Ս. 2), փաղաղէ երբ corrosif (Բ. Ս. 1, 2). փա-

ղոյ եւն աղբեցութեամբ քայքայուած, նաեւ տարուած եւ անհետ եղած են. նոյն իսկ հնագոյն շրջաններու լեռներէն յաճախ միայն դոյզն ողնայարը մնացած է: Այս քայքայումն, խաւերու տարուիլն ու անհետ ըլլալը կը կոչուի dénudation, զոր կրնանք թարգմանել լեռնացում: Ն, Բ, 1 եւն չունին երկրախօսական իմաստը (այլ միայն «մերկացում», կեղեւառում, տեւազերծութիւն» եւն): Միայն 2 յօրինած է յարմար բառ մը՝ «հալանգ» (հողի ջուրէն տարուելով ժայռի երեսնալը):

Երբ թէ ծալուած եւ թէ սեպ կանգնած հին խաւերու քայքայելուն եւ տարուելուն մէջ դեր խաղացած է ծովը, որ՝ երկրամասի մը խորասուզելով՝ անցած է իւր սահմանը, ողողած է զայն եւ այն խաւերու քայքայած ողնայարներու վրայ նստեցուցած է կրտսեր ծովանիստ սկախներ, խաւաւագմական այս պարագային կը կոչուի transgression, բառիս նիւթական կազմութեան իմաստով, իբր «անդրանցում»¹: Նոյն երկրամասին բարձրանալով ծովուն յետագարծութիւնը եւ անով կրկին ստեղծուած խաւային վիճակը՝ կը կոչուի régression: Քանի որ վերջինս նաեւ սերի առմամբ՝ յարեարօրէն կը թարգմանուի յետադարձացում, առաջինն ալ պատշաճ է փոխադրել անդադարացում: Այս բառերն ուրեմն ծովու ողողման ու յետագարծութեան եւ ասոնց հետ կապուած խաւաւագմական վիճակներուն իմաստով են երկրախօսական երկերուն մէջ:

Երկրախօսական «կազմութիւն»ները (formation) կը բաժնուին՝ քաշիներու կամ դաւերու, անոնք՝ առիճաններու, եւ այս վերջինք՝ գոյիներու եւ խաւերու: Ասոնք մեկնութեան պէտք չունին: Ասոնց իւրաքանչիւրը յատուկ կենդանական ու բուսական ձեւեր կը պարունակեն, որոնք իւրաքան-

զաղ-լիւ (corrosion, 2) եւ փաղաղէ այն տարրաբաշխի, քիմիական աղբեցութեան համար, որ ծախիւ, երեսիլութունի եւ զոր «ուտել» բայով յաճախ կը բացատրենք (գերմ. angreifen, գլ. attaquer, Բ. Ս. 1, 2): Արդ կարծենք թէ ասիկա առեալ կարելի էր քիմիական աղբեցութեանց ու հակաաղբեցութեանց ամբողջ ընթացքին համար գործածել նոյն բառը՝ այն մտքը զոր կը ցուցնեն գերմ. Prozess, գլ. procédé բառերը: Ասոնց մէջ կրկին իմաստ կայ. միայն այն «տարազը» (Բ.), «գործարկութիւնը» (2), հնարքն, եղանակը, ոճն եւն, այն «գործողութիւնը» որ կը գործադրուի քիմիական աղբեցութիւնը յառաջ բերելու համար, եւ երկրորդ — եւ այս է յաճախ գործածուածը — բնական ծանօթ օրինաց համեմատ կատարուած գործողութեան ընթացքը, աղբեցութիւնը եւ գործը: Այս վերջին իմաստով կարծենք կրնար գործածուիլ փաղաղա՜ ձեւը:

1 Բոլոր բառագործները (նաեւ 2) transgression ունին միայն սովորական մտքը յօրինազանցութիւն եւն: Իսկ régression քանդամազնական մտքը «վերագարծում» — 1 «յետադարձացում» լիւն, վերագարծումն, յետախաղացութիւնը — 2 յետագարծութիւն, յետաընթացութիւնը:

չիւրին Լեւ-Բոն-Լե (paléontologique) Լե-Բոն-Լե
Կորոշէն: Անոր համար այն բրածոյք կամ քարա-
ցածնեբը, որոնք խաւի մը եւ կազմութեան որոշ-
ման համար իբր ուղղիչ կանոն կը նկատուին, կը կո-
չուին Լե-Բոն-Լե կամ Լե-Բոն-Լե Բոն-Լե (Գերմ.
Leitfossil, ԳԼ- fossil directeur): Յաճախ խաւեր
համաժամանակեայ են, նոյն դարաշրջանէ կամ Լե-
Բոն-Լե (Horizon)¹, բայց աւելի կամ նուազ Գեր-
մէր հնէաբանական նկարագրաւ, այլեւայլ ազդակ-
ներու շնորհիւ, — օրինակի համար՝ Ժանճաղ ու
խոր ծովու, ծովային ու լճային (անոյշ ջրոյ) սկա-
խաւեր եւ իրենց քարացածները եւն: Այսպիսի
համաժամանակեայ՝ բայց հնէաբանական տարբեր
նկարագիրը կը կոչուի Facies: Լատին բառ մը՝ որ
ինչպէս ծանօթ է, կը նշանակէ «բերք», «կերպ-
քան», բայց նաեւ «բերք», «բերք», եւն: Եր-
կրթաստական առժամբ ալ կրնային այս բառերէն
մին առնուիլ, եւ նաեւ Դիմաբերք, Դիմաբերք, Դիմա-
բերք եւն: Գեղեցիկ կազմութիւն մըն է Ժողովրդա-
կան բառս Երկրաբան, նոյնպէս «Գեղք, կերպ-
քանք» մտք (Արտիստ, էջ 180): Մենք յաճախ
ընտրեցինք այս վերջին բառը:

(Շարունակելի:)

Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ

ՄԱՐԳԱՐԵԹԱՆԻ ԹԻՒՆ ԻՅՈՒՍԵՍ ՔՐԶԱՆԱՅԻ

Պարիսի Bibliothèque nationale-ը գըտ-
նուած Հայ բժշկական ձեռագիրներու մասին
1889ին հրատարակած տեղեկութիւններու մէջ
յիշած եմ², թէ 108 թիւ (այժմ 247) հա-
տորին պարունակած վեց հատ բժշկական գրուած-
ներուն չորրորդն է՝

«Անուամբն Աստուծոյ Գիրք ի վերայ
ընթեման հանրական եւ մասնական
Քահանայի ումեմն աշխատեալ ի
զաւխան»

Վերնագրով գործ մը, որուն համար կը գրէի
թէ «քաւականի երկար մարդակազմութիւն

¹ «Լե-Բոն-Լե» երկրաբանական իմաստով ունի միայն 2
«գարաշրջան, երկրի», — Ուղղական իմաստով է Գի strati-
fication horizontale «գաւառութիւն հարթ հաստար»
եւն (Ա, 1014):

² «Արեւելք», Կ. Պոլսոյ, Թիւ. 1730, 1731, 1733,
1734, 1889 տարուան:

մ'է, թուական չունի, քահանայի մը շինածն
է այս կ'ըսուի, քայց անունը չկայ քահա-
նային. զաղղիներէն ցուցակին մէջ լատին
տառերով Isaac, եւ հայերէն տառերով ալ
Իշուի քահանայ, գրուած է իբր Հեղինակ,
այլ յայտնի տեղեկութիւններ չեն հաստա-
տել այս կէտը¹:

Եւ չէի կրցած աւելի բան մը գրել մար-
դակազմութեան մասին, ու այն ատենէն ի վեր
կը սպասէի ստուգել, թէ ինչ կը նշանակէ ի զաւ-
խան բառը, ո՞վ է «Իշուի» քահանայն եւ ո՞ր
թուականին ապրած է այն:

Քանի մը նորագոյն տեղեկութիւններ, զորս
ունեցած եմ, կը յուսում թէ գոհացում պիտի
կրնան տալ ինդրական կէտերուն:

Մարդակազմութեան վերնագրին պարու-
նակած ի զաւխան բառին վրայ թէեւ միշտ
կը տարակուսէի եւ կը հաւատայի՝ թէ գրչի սխալ
արտագրութիւն է այն, բայց չէի կրցած թա-
փանցել սխալին եւ իմանալ իսկոյն, թէ ըլլա-
լու է «Իշաւխան» ուստի եւ «Իշաւի» կամ
«Իշուի»:

Հ. Գար. Զ ի «Հայկական թարգմանու-
թիւնը նախնեաց» երկին մէջ (էջ 283) կը
գտնեմ, որ վերոյգրեալ Մարդակազմութեան
օրինակ մը երուստղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին
Մատենադարանին մէջ կը գտնուի եղեր 401
թուահամարով, օրինակ մ'ալ Վենետիկի Մխի-
թարեանց Ձեռագիրներուն մէջ 1326 թուով,
զոր ես ալ թղթատեցի 1923ին. անոնց վեր-
նագիրն է՝ «Անուամբն Աստուծոյ Գիրք ի
վերայ ընթեման հանրական եւ մասնա-
կան Քահանայի ումեմն աշխատեալ իշաւ-
խան»:

«Հայկական թարգմանութիւնը նախ-
նեաց» ին յիշատակած մարդակազմութեան
վերնագիրը բնաւ չի տարբերիր պարիսեան ձե-
ռագրին վերնագրէն, բայց գիտելի է՝ որ ի զաւ-
խան անիմաստ ու անշանակ բառին տեղ «Իշաւ-
խան» կը նշանակուի, եւ այս կէտն աւաստիկ
կ'ուղղէ կարեւոր սխալ մը:

Փոքրիկ խորհրդածութիւն մը բաւ է, իմա-
նալու համար, թէ քանի դիւրին է աճապարան-
քով կամ անուշադրութեամբ իշաւխանին
«Հ» գիրը «Չ» ի կամ «Ճ» ի եւ կամ ուրիշ
նմանաձեւ գիրի մը փոխել եւ առաջին տառը
«Ի» ն, փոքր ինչ հնուութեամբ քիչ մը մէկին
գրելով զայն նախգիր մը կարծեմ եւ այսու իս-

¹ «Արեւելք», Կ. Պոլսոյ, Թիւ. 1731, տարի 1889: